

УДК 811.16'373.7:392(=16)

DOI <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2025-40.3>

ДОЩ ПРИ СОНЦІ В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Наталія Г. Ареф'єва

доктор філологічних наук, професор кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного університету;
професор кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна
e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено деякі слов'янські фразеологізми на позначення дощу при сонці. На широкому культурному фоні авторка визначає внутрішню форму низки фразеологізмів та описує культурну символіку таких лексичних їх компонентів, як ведмідь, лисиця, заєць, їжак тощо. У процесі дослідження застосовано методику структурно-семантичного моделювання та етнолінгвокультурологічного аналізу.

Ключові слова: слов'янська фразеологія, внутрішня форма, міфологічне підґрунтя, культурний символ, слов'янська культурна традиція.

Вступ. Дощ при сонці – один із культурно значущих концептів слов'янської народної традиції, важливий складник метеорологічного лінгвокультурного коду, дослідження якого давно приваблює фразеологів-діалектологів та етнолінгвістів. Незвичайне природне явище, при якому одночасно йде дощ і світить сонце, відбито в мовній картині світу насамперед за допомогою фразеологічних засобів. Образні номінації дощу при сонці на матеріалі різних мов розглядає І. О. Подюков (Podyukov, 1990: 28–29), ґрунтовне дослідження цієї проблеми представлено у праці Л. М. Виноградової (Vinogradova, 2016: 351–359). Мотив оприявнення дощу при сонці у фразеології

згадується в деяких попередніх наших працях (Ареф'єва 2015: 146–147; Ареф'єва, 2021: 269–270). Утім, широка і різноманітна представленість цього природного явища в слов'янській народній фразеології потребує подальшого вивчення, що й зумовлює **актуальність** студії.

Мета дослідження полягає у визначенні внутрішньої форми та етнолінгвокультурної своєрідності деяких фразеологічних одиниць (далі ФО), що позначають дощ при сонці.

Матеріал та методи дослідження. *Матеріал* розвідки становили фраземи на позначення дощу при сонці; *джерело фактичного матеріалу* — фразеологічні словники української, російської, болгарської мов, розділи книг і монографій, присвячені дослідженню дощу при сонці. У студії в межах етнолінгвістичного та лінгвокультурологічного підходів використано як загальнонаукові методи — описовий і порівняльний, метод аналізу та синтезу, так і суто лінгвістичні, зокрема метод лінгво- й етнолінгвокультурної інтерпретації та метод структурно-семантичного моделювання, які застосовують у фразеології.

Результати та дискусія. Досліджуючи спектр фразеологічних номінацій дощу при сонці, науковці відзначають їхню широку розповсюдженість у слов'янському ареалі, різноманітність та багатоаспектність. Зокрема, І. О. Подюков, акцентуючи надзвичайну деталізованість у народному мовленні та високу міфологічну забарвленість фразеологічного представлення «сліпого дощу» як доволі рідкісного, але вкрай красивого явища, наводить численні приклади в різних мовах та говорах: рос. загальновідоме *царевна плачет*, (пермське) *солнце смеётся і свиной (свинячий) дождь*, (поліське) *ангелы купаются, чёрт жинку бьє* та *лисья свадьба*, (брянське) *свинный дождь*, німецьке *Fuch braut* 'лис одружується' (Podyukov, 1990: 22). Цікавими видаються висновки, яких дійшла Л. М. Виноградова, дослідивши засоби номінації дощу при сонці в поліських текстах на загальнослов'янському тлі: «у поліських назвах сонячного дощу знаходять відображення міфологеми, пов'язані, з одного боку, із загальною символікою дощу (мотиви «сліз — плачу», «купання — потоплення у воді»); з іншого — універсальні для західноєвропейської метеорологічної фразеології

мотиви «смерті / весілля»; з третього боку, демонологічні сюжети про нечисту силу або “нечистих” покійників» (переклад наш – Н. А.) (Vinogradova, 2016: 358–359). За спостереженнями дослідниці, назви дощу при сонці мотивовані в поліських текстах такими ознаками: «1) «фізично неповноцінний, неповноцінний, скалічений» (дощ *слепой, глухой*); 2) «етнічно чужий» (дощ *цыганский, жидовский*); 3) «властивий тваринам» (дощ *свинячий, куриный, заячий*); 4) співвіднесенний із образами соціально неповноцінних людей (дощ *сиротский, бабский, дитячий*); 5) або в підґрунті номінації лежать природні властивості дощу – *грибной, солнечный, громовой*» (переклад наш – Н. А.) (Vinogradova, 2016: 356).

Цілком погоджуючись із ґрунтовними висновками дослідників, дозволимо собі проаналізувати внутрішню форму деяких фразеологізмів, беручи за основу одне з вихідних положень, вдало сформульоване представницею лінгвокультурологічної та фразеологічної школи В. М. Телія М. Л. Ковшовою: «уже сам вибір реалій для створення образу фразеологізму не є випадковим. Слова-компоненти фразеологізму є іменами не реалій (у широкому значенні цього слова), а культурних знаків, тобто реалій, що набули культурного переосмислення» (переклад наш – Н. А.) (Kovshova 2016: 175)».

Потужним, на нашу думку, міфологічним підґрунтям вирізняються ФО на позначення дощу при сонці у болгарській культурній традиції. Характерним для таких фразем є мотив весілля міфологізованих персонажів, переважно тварин (іноді нечистої сили), і тут анімалістичний / християнський код органічно поєднується з метеорологічним та астрономічним, пор. синонімічні діалектні *мечка се жени* (букв. ‘ведмідь одружується’), *діал. заека се жени* (букв. ‘заєць одружується’), *дявола се жени* (букв. ‘диявол одружується’), *лисицата се жени* (букв. ‘лисиця одружується’), *таралежа се жени* (букв. ‘їжак одружується’) у спільному значенні ‘вживається у випадках, коли одночасно йде дощ і світить сонце’ (Нов фразеологичен речник на българския език, 1993: 77). У наведеній низці ФО яскраво простежується глибинне міфологічне підґрунтя фразеологічних образів, створених за спільною структурно-семантичною моделлю: «назва тварини (ведмідь, заєць, лисиця,

їжак) або нечистої сили (диявол) + дієслово “одружуватися”, (болг. жена се)». Усі перелічені компоненти, як компоненти-зооніми, лексичний компонент «диявол», так і дієслово, семантично пов’язане з весіллям, транслують потужну багатаспектну культурну символіку. Дозволимо собі докладніше зупинитися на культурній символіці цих компонентів.

Ведмідь (болг. мечка) — загальновідомий поліфункційний символ у слов’янській народній традиції, образ якого, як цілком слушно зауважує О. В. Гура, яскравіше і різноманітніше представлений у східних та південних слов’ян (Guра, 1997: 177). Проте, якщо найхарактернішою ознакою для східних слов’ян є його шлюбна символіка, а особливістю західнослов’янської традиції є рядження ведмедем у календарній обрядовості, то у південних слов’ян, зокрема болгар, специфіка образу ведмедя полягає в численних оберегах та наявності «ведмежих днів», і тут символіка ведмедя збігається із символікою вовка (пор. так звані «вовчі дні» у південних слов’ян, у Болгарії — Вълчаци, Вълчешници, Вучляци, Вълчи празники, Вълкови дена, Дзверини дни — календарні свята, які припадають переважно на перехідні зимові та весняні періоди, пов’язані із розгулом вовків та присвячені захисту від них) (Ibid.: 177, 175–176, 134). О. В. Гура звертає увагу на взаємозамінність компонентів «ведмідь» та «вовк» у фразеології, пор.: рос. *Работа не волк, в лес не убежит* та *Работа не медведь, в лес не уйдёт*; білор. *Гадаваў мядзведзь дзеці, а галавы няма дзе дзеці* та *Гадаваў воўк дзеці, а не за кім сядзеці* (Ibid.: 176). Пор. також прислів’я *Работа не ведмідь, в лес не уойдётся* ‘необов’язково поспішати з виконанням будь-якої роботи’: *Работа ни видмётъ, в лес ни увайдётся* (Возн., 1971) (Арефьева, 2020: 178), зафіксоване в мовленні носіїв російських говірок Одещини, а також цілу низку паремій, де чітко простежується семантична кореляція «ведмідь — вовк — диявол / чорт / біс», тобто зв’язок вовка і ведмедя з нечистою силою: *Работа не бес — не убежит в лес* (Печор. (Усть-Цильм.), Пск. (Он.)). *Работа не волк — в лес не уйдёт* (Ірк.). *Работа не медведь — дадут и завтра поглядеть* (Пск. (Слан.)). *Работа не медведь — даёт и поглядеть. Работа не медведь — можно издалека поглядеть* (Помор.). *Работа не медведь — можно сбоку поглядеть* (Печор.

(Усть-Цильм.)). *Рабѡта не ревѣт [и есть не просит]. Рабѡта не чѣрт — в воду не уйдѣт* (Ірк.). *Рабѡта не шут — в воду не уйдѣт* (Урал. (Яіцьк.)), де *шут* — ‘чорт, диявол (підставне слово замість табуйованого)’ (Mokienko, Nikitina, Nikolayeva, 2010: 740).

Зазначимо, утім, що наведена вище кореляція «ведмідь — вовк — диявол / чорт / біс» не вичерпується наведеними культурно значущими концептами і може бути продовжена, оскільки за цією самою структурно-семантичною моделлю побудована *болг. ФО Работата не е заек [да избяга]* (букв. робота не заєць [щоби втекти]) зі значенням ‘кажуть людині, яка поспішає виконати якусь роботу, з метою переконати її відкласти справу, зробити її пізніше’: — *Хайде, сбогом, че имам работа в къщи. — Постой още малко де, работата не е заек, пак ще я свършиш* (Фразеологичен речник на българския език, 1975: 236) та *Работата не е сърна [да избяга]* (букв. робота не косуля [щоби втекти]) із тим самим значенням (Нов фразеологичен речник на българския език, 1993: 225).

Цікавими, на наш погляд, у цьому аспекті видаються *болг.* фраземи, у компонентному складі яких органічно поєднуються культурно значущі концепти «вовк» (*болг.* вълк) та «ведмідь» (*болг.* мечка), між якими не лише відсутнє концептуальне протиставлення, а, навпаки, спостерігається певна тотожність, скільки обидва вони позначають зло, нещастя: *бягахме от вълци, налетяхме на мечки* (букв. тікали від вовків, натрапили на ведмедів) — *діал. ірон.* ‘нас очікувало більше зло’ (Фразеологичен речник на българския език, 1974: 111), пор. низку діалектних синонімічних *ФО бягахме от дъжд, налетяхме на град* (букв. тікали від дощу, потрапили під град); *бягахме от кучета, налетяхме на вълци* (букв. тікали від собак, зустріли вовків); *бягахме от оси, налетяхме на змии* (букв. тікали від ос, натрапили на змій) та інші (Ibid.). Пор. також *рос.* фразеологізм *от волка бежал (ушёл), на медведя попал* — *народн., ірон.* ‘про людину, яка намагалася уникнути неприємностей, а потрапила в ще більш складне, неприємне становище’ (Mokienko, Nikitina 2007: 97), у якому знову ж спостерігаємо поєднання лексичних компонентів «вовк» та «ведмідь», а також *ФО переделявать старого волка на*

медведя — сиб., жарт.-ірон. ‘про марні спроби перевиховати когось’ (Ibid.). Вовк та ведмідь між собою не ладнають: пор. діалектне *болг. вълк се жени, мечка се глави* (букв. вовк одружився, ведмідь керує) — ‘вживається для позначення певного непорозуміння стосовно чогось неправильного’ (Фразеологічний речник на болгарския език, 1974: 193).

І. Георгієва зауважує: «Культ ведмеда — один із найдавніших. ... Віра у здатність ведмеда відганяти злих духів знаходить відображення в носінні амулетів, виготовлених із частин тіла тварини. Ведмеда не вбивають, хіба що це приманка. Його ласкаво називають “баба Меца” (бабуся Ведмедиця — вставка наша — Н. А.)» (Георгиева, 1993: 57). Ведмідь тісно пов’язаний зі шлюбною символікою, про що свідчить, наприклад, передвесільний обряд *момино ђро*, який зафіксовано у Михайловградському: у виконанні обряду беруть участь лише дівчата, які співають любовні пісні і грають. Наречена, зазвичай переодягнена в ведмеда, розповідає казку про походження ведмеда від дівчини, яку переслідували неодружені чоловіки або турки, за допомогою пантоміми демонструючи окремі фрагменти: як ведмідь тікає, як гарчить, як стає на задні лапи (Ibid.: 58). І. Георгієва акцентує на дуалістичному сприйнятті ведмеда, його пограничному становищі між людиною та твариною: з одного боку, ведмідь — «свій» (колись був людиною), з іншого, він — хазяїн ліса, нечиста тварина, назва якого є табуованою (Ibid.: 59).

Що стосується вовка, то, за твердженням І. Георгієвої, «згідно з болгарськими дуалістичними легендами, коріння яких слід шукати в апокрифах та язичницьких віруваннях, вовка створив диявол», «вовк у народних віруваннях належить до нечистої сили і функціонально пов’язаний із дияволом» (Ibid.: 55–56). О. В. Гура зазначає: майже в усіх слов’янських зонах найбільш розповсюдженою є легенда про те, що вовк був створений чортом проти Бога; визначальною в його символіці є символіка «чужості», що й зумовлює його співвіднесеність із небіжчиками, упирами, нареченим як таким, що приходить іззовні (Gura, 1997: 122, 157). Вовк у слов’янській народній культурі пов’язаний не лише з одруженням, весіллям, а й насамперед із перевертнем, пор., наприклад, *болг.*

вълколак, върколак, *серб.-хорв.* вукодлак, *словен.* volkodlak на позначення вампіра-упира та *рос.* волколак(а), *білор.* ваўкалак(а), *укр.* вовкулак, *пол.* wilkołak, *чес., словац.* vlkodlak, *в.-луж.* wjelkoraž на позначення перевертня (приклади наводимо за: (Gura, 1997: 130)).

Заєць. Образ зайця широко представлений у весільних піснях та обрядах, а його любовно-шлюбна символіка яскраво оприявлена в слов'янському фольклорі. Утім, зв'язок зайця із чортом (бісом, дияволом), нечистою силою взагалі є очевидним, пор., напр., *новг.* косої 'диявол' або мотив у болгарських казках, коли диявол їде верхи на зайці на весілля Сонця (Gura, 1997: 177, 187). «Причетність зайця до сакрального світу духів визначає ставлення до нього не лише як до шкідливої та небезпечної істоти, але й як до істоти магічної, здатної убезпечити людину від впливу демонічних сил. Тому хвіст і голова зайця у південних та північних слов'ян слугує оберегом, використовується як засіб, який відганяє злих духів», — зазначає О. В. Гура (Ibid.: 190). Заєць широко представлений у фразеології, зокрема, на болгарському фразеологічному матеріалі ми виявили 31 ФО із компонентами «заек (заец)», «заешки», за допомогою яких експліковано такі мотиви, як *хитрість*, *досвідченість* (*гърмян заек*, *стрелян заек* у спільному значенні 'хитра, досвідчена людина, яка пережила усілякі нещастя, невдачі'), *несерйозність ситуації* (*заешка тупурдия* 'легковажні дії, які не заслуговують на увагу, не є приводом для тривоги'), *завчасні приготування до чогось, що може не здійснитися* (*заеца в гората, а ний рожен тък-мим* 'кажуть, коли хтось готується до здійснення малоімовірних подій'); *відсутність чогось* (*зайци да гониш* 'про безлюдне, пусте місце'); *швидкість, яка розвивається з переляку* (*като заек* у 1-му значенні 'дуже швидко і перелякано (бігти)' і синонімічні *като изтърван заек* та *като пушнат заек* у 2-му значенні)); *боягузтво* (*като заек* у 3-му та 4-му значеннях 'дуже полохливий; дуже сильно (тремтіти)'; *като изтърван заек* 1) 'боязко, боягузливо, налякано (дивитися); 2) дуже швидко і перелякано (бігти)' та інші)); *майбутній успіх, удача* (*и моето куче ще хване заек* (букв. і мій собака спіймає зайця) та *и моята хрътка ще хване заек* (букв. і мій гончак спіймає

зайця) у спільному значенні ‘так каже людина, яка очікує настання щасливих днів або якогось успіху, удачі’); *плодючість (като зайци*, множат се ‘надзвичайно швидко (розмножуватися)’ та ін. (Фразеологичен речник на българския език, 1974: 226, 339, 340, 456, 484–486).

Лисиця. За даними енциклопедичного словника «Слов’янські старожитності», лисиця вельми слабо представлена у міфологічних віруваннях та обрядах, проте її шлюбна символіка є очевидною (Slavic Antiquities, 2004 (3: 11)). Утім, яскраво представлена лисиця у болгарській фразеології: у Фразеологічному словнику болгарської мови зафіксовано 27 ФО з лексичним компонентом «лисиця», з-поміж яких образно можуть бути описані: *хитрість та нечесність, які рано чи пізно будуть покарані (хитрата лисица влезе в стъпница с двете нозе* (букв. хитра лисиця ступила в пастку обома ногами), *хитрата лисица попаднала в клопка* (букв. хитра лисиця потрапила у пастку), *хитрата лисица право в стъпница* (букв. хитра лисиця прямо в пастку), *хитрата лисица с двата крака [в капана]* (букв. хитра лисиця двома ногами [в пастку]), *хитрата лисица с четирите крака в капана* (букв. хитра лисиця чотирма ногами в пастку) та ін. у спільному значенні ‘вживається в ситуації, коли хитра й зазвичай нечесна людина, намагаючись обдурити інших, потрапляє в халепу, зазнає невдачі’; *що ще лисица на пазар* (букв. що робити лисиці на ринку) – 1) ‘вживається у випадках, коли хитра людина не з’являється туди, де їй незручно або небезпечно; 2) вживається у випадках, коли хитра, потайлива людина утримується від відкритого висловлення чогось, що їй відомо, або висловлення свої думки’ та *лисица на пазар излиза ли* (букв. чи ходить лисиця на ринок), *лисица на пазар не излиза* (букв. лисиця на ринок не ходить), *лисица на пазар не ходи* (букв. лисиця на ринок не ходить), *лисица на пазар ходи ли* (чи ходить лисиця на ринок) у тому ж значенні (Фразеологичен речник на българския език, 1975: 489–490, 533; Фразеологичен речник на българския език, 1974: 562)); *недоречність ситуації (умряла е някоя лисица* (букв. померла якась лисиця) – *жарт*. ‘вживається, коли хтось іде туди, де дуже давно не був’; *простряла се някоя лисица на път* (букв. якась лисиця загубилася на дорозі) ‘кажуть людині, коли вона відвідує когось, кого давно

не бачила’ (Фразеологичен речник на българския език, 1975: 452, 220)); *невдача (мина ми лисица път* або *ще ми мине лисица път* (букв. лисица перебігла мені дорогу або лисица перебіжить мені дорогу) — ‘хтось не зміг досягти (не досягне) того, чого хотів, за що взявся (за що візьметься), зазнав невдачі, не досягнув успіху (зазнає невдачі, не досягне успіху)’ (Фразеологичен речник на българския език, 1974: 589)) тощо. Вельми цікавим видається останній приклад, оскільки те ж саме значення відображає ціла низка ФО, де символами невдачі постають вже заєць, ведмідь, кішка, чорна кішка або миша, *пор.: мина ми заек път* та *ще ми мине заек път* (букв. заєць перебіг мені дорогу та заєць перебіжить мені дорогу), *мина ми мачка път* та *ще ми мине мачка път* (букв. ведмідь перебіг мені дорогу та ведмідь перебіжить мені дорогу), *мина ми мечка път* та *ще ми мине мечка път* (букв. ведмідь перебіг мені дорогу та ведмідь перебіжить мені дорогу), *мина ми мишка път* та *ще ми мине мишка път* (букв. миша перебігла мені дорогу та миша перебіжить мені дорогу), *мине ми [черна] котка път* та *ще ми мине [черна] котка път* (букв. [чорна] кішка перебігла мені дорогу та [чорна] кішка перебіжить мені дорогу) (Фразеологичен речник на българския език, 1974: 589–590), а також *пресече ми мишка (котка) път* (букв. миша (кішка) мені перебігла дорогу)) у тому самому значенні (Фразеологичен речник на българския език, 1975: 200).

Їжак. Їжак, згідно з болгарськими віруваннями, — наймудріший із тварин, довше за всіх живе на світі. Їжак знає все, про що всі давно забули; їжак знаю особливу траву, що омолоджує, і ніколи не старіє (Slavic Antiquities, 1999 (2: 181)). У болгарській фразеології їжак — насамперед *причина постійних проблем та занепокоєння*, і це відображає ціла низка ФО, *пор.: от таралежа възглавница* (букв. подушка з їжака) ‘про щось, пов’язане із проблемами, занепокоєнням і ризиком’ (Фразеологичен речник на българския език, 1975: 89); *пусками си (пущам си) / пусна си таралеж в гащите* (букв. пускати / пустити їжака в штани) — ‘погоджуватися взяти до себе на роботу, взяти до себе жити або виконувати спільну роботу з людиною, яка зрештою завдає великого клопоту’ та синонімічні *слагам си / сложа си (турям си / туря*

си, турвам си / турна си, вземам си / взема си) таралез в гащите, държа таралез в гащите с (букв. класти / покласти собі (брати / взяти) їжака в штани; тримати їжака в штанях)), а також *пускам (пуцам) / пусна таралез в гащите* някому (букв. пускати / пустити комусь їжака в штани) – ‘спричиняти комусь постійне занепокоєння через когось’ (Фразеологичен речник на българския език, 1975: 229; Фразеологичен речник на българския език, 1974: 297). Пор. також *защо ми трябва таралез в гащите та не ми трябва таралез в гащите* в значенні ‘не хотіти мати справу або щось спільне з людиною, яка принесе лише турботи та клопоти’ (Фразеологичен речник на българския език, 1974: 367, 704). У підґрунті образу, створеного фразеологізмом *мазен като таралез* (букв. масний як їжак), через який передається основна ознака їжака – колючість, лежить оксюморон: компоненти «масний» та «їжак», будучи антонімічними в межах опозиції «гладкий – колючий», порівнюються між собою. У фразеологізмах закріплюються також *повільність* їжака (*бързал като таралез за мерудия*), його здатність *згортатися під час небезпеки* (*наежил като таралез*).

Повертаючись до визначення образного підґрунтя низки болгарських ФО на позначення дощу при сонці, зауважимо: у болгарській народній традиції побутує низка міфічних сюжетів про одруження сонця, яке не відбулося. Один із таких сюжетів наводить І. Георгієва: Сонце закохалося в дівчину-Місяць і захотіло одружитися з нею, запросивши сватів, серед яких був їжак – дід Драгич, який замість сіна поклав своєму коню камінь. Коли його запитали, для чого він це зробив, він пояснив, що, на його думку, коли Сонце одружиться, народяться маленькі сонечка, які сплять траву, і тому він вирішив навчити свого коня їсти каміння. Почувши це, тварини розлучили Сонце і Місяць, щоби вони ніколи більше не зустрілися, а їжака з тих часів стали називати «стара вяр» («старою вірою» – переклад і вставка наші – Н. А.) (Георгієва, 1993: 21).

Зауважимо також, що архаїчний мотив весілля надприродних сил (чорта, біса, диявола), закріплений у фразеології, є характерним для слов'янської культурної традиції

і позначає саме такі природні явища, які мають негативні наслідки для людини, пор., наприклад, *рос. чѣртова (бесовская) свадьба* — *застар.* ‘про снігову хуртовину, вихор’ (Birikh, Mokienko, Stepanova, 2005: 625); *рос. кар. жарт. чѣртова свадьба* ‘вихор пилу’ (Mokienko, Nikitina, 2007: 595). Мотив весілля нечистої сили закарбовує *рос.* фразема *воробыня (рябиновая) ночь* ‘ніч із безперервною грозою та блискавицями’; 2) ‘найкоротша літня ніч’ (Phraseological Dictionary of Russian Language, 2007: 36) та *укр. веребина, горобиняча, гороб’яча, грабинова, орабинова, рябінова ніч* у тому самому значенні — ніч, коли, за народними повір’ями, нечиста сила справляє весілля (Українська мова, 2004: 114), внутрішня форма яких стає прозорою завдяки етнокультурному змісту її компонентів і пов’язана зі сприйняттям горобця в міфологічній свідомості давньої людини як носія нечистої сили, якому притаманна шлюбна символіка (докладніше про це див.: Ареф’єва, 2021: 94–96). До речі, весілля взагалі як одна з найважливіших і найбільш значущих подій у житті людини, на думку багатьох дослідників, усвідомлювалося в народній культурній традиції як екстремальна, небезпечна та кризова ситуація, нейтралізацію якої забезпечували численні весільні звичаї, ритуальні дії та обряди, які мали символічне значення та головна ідея яких полягала в тернарному комплексі «життя — смерть — народження нового життя» (докладніше про це див., напр., у: Колев, 2005: 119–124; Gura, 2012, 51–61).

У російських говірках Одещини побутують ФО *куриний дождь* ‘короткий дощ при сонці’: *Пазафчирә шол такой крупный курыный дощи* (Возн., 1971). *Курыный дождж — чуть-чуть мелкий-мелкий, и солнышка* (Возн., 2020) (Ареф’єва, 2020: 118–119) і *слепой дождь* у тому самому значенні: *Мно҃га дажджэ҃й па-разнаму клічуть: адин — акладный, дру҃ый — раптовый, третий — сляпой. Сляпой — при сонцэ капаить* (Павлов.) (Ibid.: 194), мотивація яких пов’язана, імовірно, ще й з актуалізацією семи ‘дрібний, незначний’, тобто ‘даремний, нерезультативний дощ’ (Ареф’єва, 2021: 269). У фразеології закріплено негативне — насамперед насмішкувате, зневажливе ставлення до курки як безглузлого полохливого птаха, який не літає, не бачить у темряві, звідси й стійка асоціація

«курка — сліпота», пор., наприклад, *рос.* ФО з яскраво вираженим пейоративним забарвленням: *курам на смех, варёная курица, мокрая курица, слепая курица, раскудахтаются как курица, бродит как куры, как курица лапой*; *укр.* *сліпа курка, як курка лапою, [як] мокра (змокла) куриця, куряча голова, курячий мозок, курячі лапи* та інші; *болг.* *горско пиле* (букв. лісова курка) ‘грабіжник’; *домашне пиле* (букв. домашня курка) ‘людина, яка більшу частину часу не проводить вдома, не любить виходити з дому’; *діал.* *имам пилешко сърце* (букв. мати куряче серце) і *нося пилешко серце* (букв. носити куряче серце) ‘про боягуза’ (Фразеологичен речник на българския език, 1974: 220, 268, 450, 748). Утім, у болгарській фразеології фіксуємо й позитивне забарвлення курки, пор., наприклад, *діал.* ФО, де курка протиставляється свині в межах опозиції «позитивне — негативне»: *напред пиле, сетне свиня* (букв. спочатку курка, потім свиня) ‘кажуть у ситуації, коли хтось спочатку любить, хвалить кого-небудь, а потім ненавидить’ та *напред свиня, сетне пиле* (букв. спочатку свиня, потім курка) ‘кажуть у ситуації, коли хтось спочатку ненавидить когось або щось, а потім хвалить і любить їх’ (Ibid.: 660).

Що стосується компонентів «свинный», «свинячий», «свиной» у *рос.* фраземах *свиной (свинячий, свинный) дождь*, то зазначимо таке: свиня — негативно забарвлений символ у слов’янській культурній традиції, тобто символ антинорми, тому основною ідеєю створення фразеологічного образу можна вважати сприйняття дощу при сонці як неповноцінного, не результативного, такого, що не приносить користі.

Висновки. Отже, дослідивши етнокультурну символіку компонентів деяких слов’янських фразеологізмів на позначення дощу при сонці, відзначимо таке: 1) субстантивні компоненти болгарських фразем *мечка се жени, заека се жени, лисицата се жени, таралежа се жени* становлять єдиний асоціативний ряд, який побудовано за єдиною структурно-семантичною моделлю, корелює із концептом нечистої сили і сягає своїм корінням міфологічних вірувань давніх слов’ян; 2) усім наведеним вище компонентам-зоонімам у слов’янській культурній традиції притаманна шлюбна символіка, оприявнена або прихована (порівняймо символіку їжача, який у болгарських

легендах виступає розлучником Сонця і Місяця); 3) весілля надприродних сил знайшло відображення у фразеологізмах, що позначають незвичайні природні явища, які можуть нести загрозу для людини або не є корисними для неї; 4) у підґрунті створення фразеологічного образу дощу при сонці як незвичайного явища лежить сакралізація сонця та мотив його одруження, яке співвідноситься із архетипною опозицією «норма — антинорма»; 4) лексичні компоненти *рос.* фразеологізмів «куриный», «свиной», «свинячий», «слепой» негативно забарвлені у слов'янській культурній традиції та залучені до образу фразеологізмів, що позначають дощ при сонці як відхилення від норми, як усталені знаки культури; 5) лексичні компоненти «куриный» і «слепой» асоціативно пов'язані між собою, взаємозамінні і мають значення «неповноцінний».

Перспективами подальшого дослідження вважаємо вивчення глибинних культурних смислів інших слов'янських фразеологізмів із затемненою внутрішньою формою за допомогою продуктивних структурно-семантичних моделей та методики етнолінгвокультурологічного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

Анкова-Ничева К. Нов фразеологичен речник на българския език. София : УИ «Св. Климент Охридски», 1993. 231 с.

Арефьева Н. Г. Фразеологічний словник російських говірок Одещини. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. 236 с.

Арефьева Н. Г. Фразеологія російських переселенських говірок Півдня України: лінгвокультурологічний та лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / ДНУ імені Олеся Гончара. Дніпро, 2021. 695 с.

Арефьева Н. Г. Шлюб та родина у слов'янській фразеологічній картині світу. *Слов'янський збірник* : зб. наук. праць. Одеса — Чернівці : Букрек, 2015. Вип. 19. С. 137–151.

Георгиева И. Българска народна митология. Второ преработено и допълнено издание. София : Наука и изкуство, 1993. 258 с.

Колев Н. Критични ситуации, светоглед и поведение на българите. В. Търново : Фабер, 2005. 184 с.

Українська мова: енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]; 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.: іл.

Фразеологичен речник на българския език: В 2 т. / [К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова]. София : БАН, 1974–1975. Т. 1–2.

Birikh A. K., Mokienko V. M., Stepanova L. I. Russian Phraseology. Historical and Etymological Dictionary / Mokienko V. M. (ed.). Edition 3, corrected and expanded. 2005. 926, [2] p. URL: <https://b.eruditor.link/file/2207142/>

Gura A. V. Marriage and Wedding in Slavic folk culture: Semantics and Symbolism. 2012. 936 s. URL: <https://www.academia.edu/30507271/>

Gura A. V. Animal Symbolism in Slavic folk tradition. 1997. 912 s. (Traditional spiritual culture of Slavs / Modern researches) URL: <https://www.academia.edu/30507146/>

Kovshova M. L. Linguocultural Method in Phraseology: Codes of Culture. Edition 3. 2016. 456 p. URL: <http://www.tnu.in.ua/study/books/entry-1418345.html>.

Mokienko V. M., Nikitina T. G. Great Dictionary of Russian Sayings. 2007. 784 s. URL: [https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/](https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/DICTIONNAIRE_RUSSE_DES_LOCUTIONS-MAKIENKO.pdf)

DICTIONNAIRE_RUSSE_DES_LOCUTIONS-MAKIENKO.pdf
Mokienko V. M., Nikitina T. G., Nikolayeva Ye. K. Great Dictionary of Russian Proverbs. 2010. 1026 s. URL: [https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/](https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/DICTIONNAIRE_RUSSE_DES_LOCUTIONS-MAKIENKO.pdf)

documents/

Phraseological Dictionary of Russian Language / [comp. A. N. Tikhonov (head of the team of authors), A. G. Lomov, L. A. Lomova]. Edition 3, stereotyp. 2007. 334 p., [2] p. URL: <https://www.twirpx.com/file/3008082/>

Podjukov I. A. Folk phraseology in the mirror of folk culture : textbook. 1990. 127 s. URL: [https://books.google.com.ua/books/about/%](https://books.google.com.ua/books/about/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.html?id=yFLH0AEACAAJ&redir_esc=y)

Slavic Antiquities. Ethnolinguistic dictionary : in 5 volumes / [N. I. Tolstoy (ed.)]. 1999–2004. Vol. 2–3. URL: <http://flibusta.site/b/580410>

Vinogradova L. N. Why rain in the sun is called blind rain?
Vinogradova L. N. Mythodological aspect of Slavic folk tradition / [Editor-in-Chief S. M. Толстая]. 2016. S. 351–359. URL: <https://www.academia.edu/35081367/>

RAIN IN THE SUN IN SLAVIC PHRASEOLOGY

Natalia G. Arefieva

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Chair of Social Sciences,
Odessa National Medical University;

Professor at the Chair of Applied Linguistics,

Odessa I. I. Mechnikov National University,

Odessa, Ukraine

e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4974-9157>

SUMMARY

The article examines some Slavic phraseological units denoting rain in the sun. Against the broad cultural background, the author

defines the internal form of some phraseological units and describes the cultural symbolism of such lexical components, as a bear, a fox, a hair, a hedgehog etc. The research uses methods of structural-semantic modeling and ethnolinguistic-cultural analysis.

Keywords: *Slavic phraseology, internal form, mythological background, cultural symbol, Slavic cultural tradition.*

REFERENCES

- Ankova-Nicheva K. (1993). *Nov frazeologichen rechnik na b'lgarskiya ezik* [New Phraseological Dictionary of Bulgarian Language]. Sofiya : UI «Sv. Kliment Ohridski» [in Bulgarian].
- Aref'eva N. G. (2020). *Frazeologichnii slovník rosiiskikh govirok Odeshchini* [Phraseological Dictionary of Russian dialects of Odessa region]. Odesa : «Odeskii natsionalnii universitet imeni I. I. Mechnikova».
- Aref'eva N. G. (2021). *Frazeolohiia rosiiskyykh pereselenskykh hovirok Pivdnia Ukrainy: linhvokulturolohichni ta leksykohrafichni aspekty* [Phraseology of Russian Migrant Dialects of the South of Ukraine: Linguocultural and Lexicographic aspects] : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.02. Dnipro [in Ukrainian].
- Aref'eva N. G. (2015). *Shlyub ta rodina u slov'yanskij frazeologichnij kartini svitu* [Marriage and Family in Slavic Phraseological Picture of the world]. *Slov'yanskij zbirnik [Slavonic Collection]*. Odesa—Chernivci : Bukrek. Vol. 19, pp. 137–151.
- Georgieva I. (1993). *Bǎlharska narodna mytolohiya* [Bulgarian Folk Mythology]. Sofia : Nauka i izkustvo [in Bulgarian].
- Kolev N. (2005). *Kritichni situacii, svetogled i povedenie na blgarite* [Critical situations and folk ideology of the Bulgarians]. V. Trnovo : Faber [in Bulgarian].
- Ukrayinska mova : enciklopediya (2004) / [redkol.: Rusanivskij V. M. (spivgolova), Taranenko O. O. (spivgolova), M. P. Zyablyuk ta in.]: 2-ge vid., vipr. i dop. [The Ukrainian Language : Encyclopedia]. Kiyiv : Vyd-vo «Ukrayinska enciklopediya» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
- Frazeologichen rechnik na bǎlgarskiya yezik (1974–1975). [Phraseological Dictionary of Bulgarian Language]. Sofia : BAN. T. 1–2 [in Bulgarian].
- Russian Phraseology (2005). Historical and Etymological Dictionary / [Birikh A. K., Mokienko V. M. (ed.), Stepanova L. I.]. Edition 3. URL: <https://b.eruditor.link/file/2207142/>
- Gura A. V. (2012). *Marriage and Wedding in Slavic folk culture: Semantics and Symbolism*. URL: <https://www.academia.edu/30507271>
- Gura A. V. (1997). *Animal Symbolism in Slavic folk tradition (Traditional spiritual culture of the Slavs / Modern researches)* URL: <https://www.academia.edu/30507146/>
- Kovshova M. L. (2016). *Linguocultural Method in Phraseology: Codes of Culture*. Edition 3. URL: <http://www.tnu.in.ua/study/books/entry-1418345.html>.
- Mokienko V. M., Nikitina T. G. (2007). *Great Dictionary of Russian Sayings*. URL: [https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/](https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/DICTIONNAIRE_RUSSE_DES_LOCUTIONS-MAKIENKO.pdf)
- Mokienko V. M., Nikitina T. G., Nikolayeva Ye. K. (2010). *Great Dictionary of Russian Proverbs*. URL: [https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/](https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/DICTIONNAIRE_RUSSE_DES_LOCUTIONS-MAKIENKO.pdf)

Phraseological Dictionary of Russian Language (2007). Tikhonov A. N. (head of the team of authors). Edition 3. URL: <https://www.twirpx.com/file/3008082/>

Podyukov I. A. (1990). *Folk Phraseology in the mirror of Folk Culture: textbook*. URL: https://books.google.com.ua/books/about/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F.html?id=yFLH0AEACAAJ&redir_esc=y

Slavonic Antiquities (1999–2004). *Ethnolinguistic dictionary: in 5 volumes* / [(ed.) N. I. Tolstoy]. Vol. 2–3. URL: <http://flibusta.site/b/580410>

Vinogradova L. N. (2016). Why rain in the sun is called blind rain? *Vinogradova L. N. Mythodological aspect of Slavic folk tradition* / [Editor-in-Chief S. M. Толстауа], pp. 351–359. URL: <https://www.academia.edu/35081367/>

Стаття надійшла до редакції 03.06.2025